

Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen

Af G. JAPSEN

Her gengives det foredrag, som amanuensis, dr. phil. *G. Japsen* holdt på årsmødet i Selskabet for Dansk Skolehistorie 1970, i Den gamle By i Århus.

I det følgende vil jeg fremdrage nogle hovedlinjer i den sønderjyske skoles historie fra 1814 til Treårskrigen. Afgrænsningen betinges kun i ringe grad af skel i skolens egen udvikling. Ganske vist markeres periodens begyndelse af udstedelsen af den slesvigholstenske skolelov af 24. august 1814, men det var langt mindre den end de samtidige økonomiske og politiske omvæltninger, der satte deres præg på skolevæsenet i de følgende årtier. Og for så vidt Treårskrigen også for skolen betegner indledningen til et nyt tidsafsnit, er det, fordi den nationalpolitiske atmosfære bliver en anden, ikke fordi skolen kommer til at virke inden for nye rammer.

I

Når skoleloven af 1814 ikke danner det nødvendige udgangspunkt for den efterfølgende sønderjyske skolehistorie, skyldes det, at dens afgørende bestemmelser i forvejen havde gyldighed. Det fundamentale brud med fortiden var sket i den menneskealder, der lå forud for den engelske krig. Før 1770 havde bønderne og ikke øvrigheden bestemt skoleforholdene på landet, men med landsbyfællesskabets ophævelse var statsmagtens overtagelse af skolens bestyrelse ikke blot blevet mulig, men også nødvendig, hvis man ville opretholde en tidssvarende folkeskole. Denne skoleomvæltning blev indledt i Haderslev provsti i 1770'erne og afsluttet med de skoleregulativer, ét for hvert slesvigsk provsti, som generalsuperintendent Adler fik udstedt i tiåret før den engelske krig. Skoleloven af 1814, der også skyldtes Adler, betød især en systematisering af skoleregulativernes indhold, og de skoleforbedringer, der hist og her blev ført ud i livet efter krigens afslutning, var for det meste en fortsættelse af det reformarbejde, som krigen havde afbrudt, og ikke fremkaldt af den nye skolelov.

For såvidt skoleloven alligevel sætter et tydeligt skel, skyldes det den omstændighed, at den gav ensartede lovbestemmelser for både

Slesvig og Holsten, og dermed også på skolens område fjernede Sønderjylland fra Kongeriget. Det tør antages, at de tre sprog, der blev talt i Slesvig, var den væsentlige hindring for, at dette hertugdømme ikke fik sin skolelov omkring 1740 samtidig med Holsten og Kongeriget. I 1814 fremtrådte de uafklarede sproglige forhold i Slesvig kun i lovens par. 68. I dennes sidste afsnit hed det, at undervisningen i de tyske skoler skulle ske på højtysk, og man fortsatte: »Det forstås af sig selv, at de danske skoler i hertugdømmet Slesvig blot det danske sprog bruges«. Med »de danske skoler i hertugdømmet Slesvig« mente man traditionelt de nordslesvigske landbyskoler, og formuleringen er derfor, som Børge Barløse overbevisende har hævdet, et tegn på, at regeringen i København havde opgivet sit ønske om at gøre dansk til bl. a. kirke- og skolesprog i Sydslesvigs dansktalende distrikter. Både den fælles slesvig-holstenske skoleforfatning og opgivelsen af de sproglige reformer i Sydslesvig var altså udtryk for en styrkelse af det tyske element i monarkiet. Til gengæld var Nordslesvigs sproglige særstilling blevet lovfæstet på skolens område.

Skoleloven gjaldt kun ubestridt i de nordslesvigske sogne, der lå under generalsuperintendentens tilsyn. Om Tørninglen, altså den slesvigske del af Ribe stift, udspandt der sig en langvarig strid, der først afsluttedes med en principiel beslutning i 1828, der fastslog den slesvigholstenske skolelovs gyldighed i dette distrikt, og et skoleregulativ for Tørninglen blev først godkendt i 1840.

På Als og Ærø gjaldt principielt den kongeriske skolelov, men da de verdslige myndigheder her var slesvigske, måtte den tilpasses disse i særlige reglementer. De skolereglementer, der blev udstedt i 1832, gjaldt imidlertid kun for Ærø og Als Nørre herred. Det augustenborgske distrikt på Als havde fra 1825 sit særlige skoleregulativ, hvori mange bestemmelser lå nærmere ved den slesvigholstenske end ved den kongerigske skolelov.

Den danske og den slesvigholstenske skolelov afveg ikke meget fra hinanden, men der krævedes sikkert mest af skolebørn i Hertugdømmerne. Foruden elementærfagene skulle de bl. a. lære naturlære, naturhistorie, geografi og fædrelandshistorie; de skulle, udenfor fridage og ferier, gå i skole hver dag og ikke kun halvdelen af ugens dage som i Kongeriget, hvor ældre og yngre elever skiftedes til at møde i skolen; og de kunne ikke blive udskrevet af skolen, når de var fyldt 13 år, men var skolepligtige, til de konfirmeredes som 15–16 årige.

II

Skoleforholdene i Nordslesvig formedes imidlertid ikke blot af skoleloven. De blev også præget udefra af påvirkninger, som udtrykte tidens åndelige og materielle tendenser.

For Sønderjyllands nationale udvikling kom året 1814 til at markere afslutningen på en ca. 20-årig periode, i hvilken statens danske element i stigende grad havde gjort sig gældende inden for næsten alle områder. Denne tendens fik nu en brat ende. Efter Kielerfreden stod Hertugdømmerne igen som monarkiets tyske provinser. Det kongelige daniseringsprogram blev opgivet til fordel for de tyske kræfter i Hertugdømmerne. Lad os først se på, om denne fortyskningstendens også kan konstateres i den nordslesvigske skole.

Skolereformerne omkring århundredskiftet havde bl. a. fjernet tyske abc-bøger og regnebøger til gunst for danske skolebøger. Undervisning i tysk skulle principielt betragtes som privattimer, der blev givet mod særskilt betaling. Denne opfattelse blev lovfæstet i 1814, idet tysk ikke omtaltes i skoleforordningens liste over undervisningsfag. Tyskundervisning figurerede derfor heller ikke i den lektionstabel for hele Åbenrå provsti, som visitatorerne sammen med præster og lærere lod udarbejde i 1815. I over 20 år blev tyskundervisning heller ikke omtalt i visitatsberetningerne, hverken i provstens eller generalsuperintendentens, eller i de skildringer af skoleforholdene, der regelmæssigt blev afkrævet præster og lærere. Det ser heller ikke ud til, at børnene nogensinde er blevet hørt i tysk ved de prøver, der blev anstillet, når provsten eller generalsuperintendenten visiterede.

Vi ved imidlertid fra talrige lokale lektionstabeller at der faktisk blev givet tyskundervisning i mange skoler i Åbenrå, Sønderborg og Tønder provstier og i nogle skoler i Haderslev provsti, snart sådan, at tysk var et fag på skolens skema, snart sådan, at tysktimerne betegnedes som privatundervisning, altså blev givet mod betaling. Visitatorerne accepterede stiltiende denne udvikling.

Først da sprogsagen fra 1830'ernes midte var blevet et politisk hovedspørgsmål, kom tyskundervisningen frem i visitatsdokumenterne, og provsterne i de nærmest berørte provstier erklærede nu under påberåbelse af praktiske og ideelle hensyn, at de anså tyskundervisningen for et gode.

I 1838 kom provst *Ahlmann* i Tønder ind på spørgsmålet under henvisning til sprogdebatten i de slesvigske stænder. Han forklarede i

denne forbindelse, at der i de bedre skoler i Tønder provsti var gjort mere end en meget god begyndelse med tyskundervisningen. »Denne fremgangsmåde – fortsatte han – kan heller ikke andet end godkendes, hvis blot skolesproget forbliver det danske, hvori der i almindelighed undervises«.

I Åbenrå gik man samme år et skridt videre. I 1837 havde *Johs. Andreas Rehhoff* her afløst den helstatstro *Peter Paulsen* som provst. Rehhoff var ivrig slesvigholstener og en udtalt fjende af al dansk indflydelse. Han pålagde straks alle provstiets lærere at besvare følgende spørgsmål: »Hvordan kan undervisning i det tyske sprog på den mest hensigtsmæssige måde indføres og gives i vore skoler?«, og i 1838 indsendte han et forslag til et nyt skoleregulativ, hvori tysk var optaget blandt skolefagene.

For den antagelse, at tyskundervisningen i de nordslesvigske skoler snarere skyldtes præsternes politiske indstilling end bøndernes behov, taler den kendsgerning, at tyskundervisningens udbredelsesområde stort set faldt sammen med de distrikter, hvor tyskuddannede og tyskvenlige præster dominerede, altså i første række Tønder og Åbenrå provstier. I de slesvigske områder, der hørte til kongerigske stifter og havde en dansk-uddannet og dansk-patriotisk præstestand, stod det ganske anderledes til med tyskundervisningen. I Tørninglen havde der således omkring 1800 næppe været et sogn, hvor der ikke blev givet tyskundervisning; en menneskealder senere var tysk her forsvundet fra alle skoler, og præsterne var enige om, at der ikke fandtes noget behov for at lære tysk, skønt dette område med hensyn til handelsforbindelser og verdslig øvrighed var stillet ganske som det øvrige Slesvig. Situationen var lignende på Nordals.

Også regneundervisningen blev fortysket i mange skoler, navnlig i Tønder provsti, idet de gamle tyske regnebøger af Valentin Heins, Lambeck og Kroymann kom i brug igen. De gamle oplysningsmænd fra omkring 1800 havde gjort alt, hvad de kunne, for at komme denne skadelige praksis til livs og få indført danske regnebøger i stedet. Når de tyske regnebøger nu dukkede op igen, kan det være sket, fordi man i de dårlige tider lod børnene bruge gamle, kassable bøger, men der må nok lægges mere vægt på, at tyskuddannede præster og lærere ikke kunne have noget imod at genoplive en fortid, da i virkeligheden kun religionsundervisningen var rent dansk.

Germaniseringen førte også til, at de skolebiblioteker, der i henhold

til skoleloven blev anskaffet for lærerens skyld, men efter provstens råd, nu overvejende kom til at rumme tyske værker: Dinters Schullehrerbibel, Thierbachs Handbuch der Katechetik og mange lignende, som et stigende flertal af lærerne ikke var i stand til at læse.

I 1841 gik *Rehloff* i Åbenrå provsti igen et skridt videre med fortyskningen ved at forlange, at en af de skriftlige opgaver, der hvert år blev stillet lærerne, skulle besvares på tysk. Når han fik præsternes samtykke til dette krav skyldtes det naturligvis, at reskriptet af 14. maj 1840, der afskaffede det tyske øvrighedssprog i de nordslesvigske landdistrikter, til gengæld bestemte, at der i alle distriktsskoler på statens bekostning kunne indføres privatundervisning i tysk.

Hensigten med den sidstnævnte befaling i reskriptet var at knytte Nordslesvig nærmere til den tyske del af Hertugdømmerne. Stænderforsamlingen havde ønsket, at tyskundervisningen skulle gives gratis og som et af skolens obligatoriske fag. Efter lange drøftelser endte regeringen med et kompromis: For at få de flest mulige til at deltage i tyskundervisningen blev de tre ugentlige timer normalt givet som seks halve timer og placeret som afslutning på formiddagsundervisningen. De allerede ansatte distriktslærere skulle årligt have 12 rbd. som betaling for tyskundervisningen, medens lærere, der blev ansat efter sprogreskriptets udstedelse, skulle give tyskundervisningen uden særligt vederlag; deres ansættelse blev gjort betinget af, at de kunne fremlægge attest for, at de var i stand til at give den nødvendige undervisning i tysk.

Når man ser på antallet af de skoler, i hvilke denne tyskundervisning blev givet efter 1840, må man betegne reskriptets realisering som en triumf for de bestræbelser, der lå bagved. Allerede det første år blev der i generalsuperintendentens distrikt og i Tørninglen givet tyskundervisning i 135 skoler. Der er imidlertid ingen tvivl om, at den store udbredelse i første række skyldtes det betydelige tillæg til pengelønnen, lærerne kunne opnå (i mange tilfælde udgjorde de 12 rbd. en femtedel af pengelønnen). Det fremgår tydeligt, når man ser på tyskundervisningen på Als og Ærø. Den for det øvrige Nordslesvig gældende ordning var i 1843–44 blevet udstrakt til disse øer, og resultatet var, at der herefter blev givet tysktimer i samtlige skoler på Nordals og Ærø, hvor landsbyskolerne fra gammel tid havde været rent danske. Udbyttet af tysktimerne stod selvfølgelig ikke mål med udbredelsen, bl. a. fordi et betydeligt antal af lærerne havde et meget ringe

kendskab til tysk. Man ved kun for visse distrikters vedkommende, hvor mange børn der har taget del i tyskundervisningen. I Åbenrå og Tønder provstier var det almindeligt, at hele øverste klasse lærte tysk, men i Tørninglen synes kun 4-5 elever pr. skole at have fået tyskundervisning.

Med tyskundervisningens udbredelse til alle nordslesvigske distriktskoler nåede den tyske indflydelse i denne periode op på sit maximum.

III

Der eksisterede imidlertid ved siden af de skjulte eller åbenlyse germaniseringstendenser en modgående dansk påvirkning af skolen. Den havde sit udgangspunkt i regeringens helstatspolitik, som heller ikke i svækkelsesårene efter 1814 var blind for den betydning, bevarelsen af Nordslesvigs danskhed havde for monarkiets enhed. I Christian den Ottendes tid blev denne holdning udbygget til et bærende led i statens politik, og der var i 1840'erne ingen tvivl om, at den danske bevægelse i Nordslesvig i styrke langt overgik de slesvigholstenske bestræbelser.

Når det tyske islet i de nordslesvigske skoler ikke blev langt stærkere i de år, da tyskundervisning og tyske regnebøger truede med at gøre det af med oplysningstidens danske landvindinger, så skyldes det i første instans den indbyrdes undervisning.

I Hertugdømmerne tillæmpede en kommission med tilknytning til den militære skole ved Christians plejehus i Eckernförde denne af Frederik den sjette så højt elskede metode. Det er forlængst fastslået, at den indbyrdes undervisning var et alvorligt pædagogisk tilbageskridt, og at metoden, der i forvejen var overordentlig klodset at håndtere, i virkeligheden ikke lod sig anvende på landet efter sin hensigt på grund af de enorme skoleforsømmelser. I 1821 fik kommissionen i Eckernförde ordre til at udarbejde de til anvendelsen af indbyrdes undervisning nødvendige tabeller til brug i de tysktalende provinser. Opgaven indebar, at det danske apparat måtte modificeres, fordi Hertugdømmernes skolelov som nævnt ikke bestemte skiftevis skolegang af klasser af begyndere og viderekomne som i Kongeriget; og kommissionen understregede lige fra begyndelsen, at den indbyrdes undervisning kun skulle bruges ved repetition og indøvelse af elementærstoffet. Da tabellerne var færdige i 1824, bestemte regeringen, for at fremme metodens udbredelse, at en attest om praktisk kendskab til

indbyrdes undervisning, alt andet lige, ville give en ansøger om en lærerstilling fortrin fremfor en ansøger, der ikke kunne fremlægge en sådan attest.

Da de tyske tabeller ikke kunne anvendes i Nordslesvigs danske skoler, fik disse skoler i de følgende år de københavnske tabeller som foræring eller til nedsat pris. Hvert sæt omfattede 80 læsetabeller, 100 skrivetabeller, 120 regnetabeller, samt 4 regnebøger og 4 facitbøger. Endvidere fulgte der med de danske tabeller, men ikke med de tyske, 32 geografiske kort og 2 geografibøger. Selv om tabellerne var nok så mangelfulde, betød indførelsen af indbyrdes undervisning i en skole, at den i de fattige år i tyverne blev forsynet med gratis undervisningsmateriale. Skrive- og tildels regnetabellerne blev ganske vist ikke estimeret højt, men man satte normalt pris på læsetabellerne og især landkortene.

For den nordslesvigske skole var det særlig betydningsfuldt, at elementærundervisningen derved kom til at svare ganske til Kongerigets, og at lærernes attester ikke skulle hentes i Eckernförde, men som regel blev udstedt hos pastor *Salling* i Vonsild, hvis skole allerede i 1825 blev godkendt som en slags nordslesvigsk normalskole for indbyrdes undervisning. I 1828 havde 117 nordslesvigske lærere opholdt sig i Vonsild for at lære den indbyrdes undervisning at kende.

Betydningen af denne udvikling ligger ikke alene i, at de nordslesvigske skolars undervisningsmateriale i elementærfagene og geografi kunne forblive rent dansk, men endnu mere i, at den danske og den tyske variant af den indbyrdes undervisning blev stillet i følelsesmæssig modsætning til hinanden af deres respektive tilhængere. Den nævnte pastor *Salling* skrev f. eks.: »Det kan aldrig være til gavn, men let til skade – jeg mener til forvildelse – at komme dér (dvs. i Eckernförde) for en mand, som siden skulle gå hjem og realisere den tyske metodes anvendelse i en dansk skole . . . Ikke ville jeg herved kaste skygge på den priselige Eckernförde kommissions herlige bestræbelser . . . men: tysk er tysk og dansk er dansk og cuique suum. Det tyske materiel er ikke anvendeligt her.« »Vi i det danske hertugdømme have dog sprog, tabeller, bestemmelser aldeles lige med vore danske brødre. Indbyrdes undervisning dér og indbyrdes undervisning her må nødvendigvis være ét«. Det gik da også, som den københavnske normalskoles udsending, *Hans Jørgen Wille*, havde ønsket af kongen: at »de danske skoler i hertugdømmet Sønderjylland allernådigst måtte

skånes for den indflydelse, som normalskolen i Eckernförde kunne have på dem.»

Støttet af loyale provster blev den indbyrdes undervisning taget i brug i stadig flere skoler, selv om kun Åbenrå provsti i 1835 kunne meddele, at den nu var fuldstændigt indført i alle skoler. Man kan regne med, at i hvert fald læsetabellerne blev anvendt overalt, og brugen holdt sig også i 1840'erne takket være de nyansatte lærere, der havde tilegnet sig metoden på de danske seminarier.

Den nøjere tilknytning til det kongerigske skolevæsen, som anvendelsen af den indbyrdes undervisning i dens danske udformning bevirkede, ville have hvilet på et skrøbeligt grundlag, hvis ikke lærerne villigt havde taget metoden op. Vi kommer dermed ind på det for skolelovens realisering afgørende spørgsmål om lærernes uddannelse. Jeg skal her lade problemet om autodidakterne ligge, fordi denne gruppe lærere i hele denne periode spillede en ringe og stadig aftagende rolle. Det centrale problem var, om skolernes lærere havde fået deres uddannelse ved et tysk eller et dansk seminarium. Med den stigende nationale spænding måtte dette spørgsmål optage de ledende skolemænd mere end noget andet.

Det kan straks fastslås, at størstedelen af de nordslesvigske lærere efterhånden fik deres uddannelse på danske seminarier. Udviklingen formede sig i store træk på følgende måde:

Da seminariet i Tønder optog sin virksomhed i 1788, var det stifterens, *Balthasar Petersens*, tanke, at det i første række skulle ud-danne lærere til de nordslesvigske provstier. Undervisningssproget var imidlertid tysk, og først sprogreskriptet af 1810 bevirkede, at der blev indført timer i dansk ved seminariet. Den sproglige klimaændring efter 1814 bevirkede imidlertid også, at daniseringen af Tønder-seminariet gik i stå. Som en rent tysk anstalt med kun to timers danskundervisning pr. uge oplevede seminariet i Tønder i de følgende årtier sin blomstringstid. Efter nedlæggelsen af seminariet i Kiel i 1823 var Tønder seminarium det eneste i Hertugdømmet. Under dygtige forstandere var tilstrømningen af elever til seminariet meget stor. Udviklingen var karakteristisk for den tilsidesættelse af de danske skolars interesse, der i det hele taget prægede tiden.

For landsbyskolen i Nordslesvig blev resultatet imidlertid det modsatte af en fortysket lærerstand. Det viste sig nemlig hurtigt, at de

lærere, der udgik fra seminariet i Tønder, var alt for lidt øvede i dansk til, at de i almindelighed kunne bruges ved de nordslesvigske skoler. Måske havde sagen været en anden, hvis en anelig del af Tønder-seminaristerne havde været nordslesvigere. Kun et fåtal af de nordslesvigere, der ville være lærere, søgte imidlertid til Tønder.

Årsagen hertil var dobbelt: for det første var de nordslesvigske ansøgers tyskkundskaber i de fleste tilfælde alt for ringe til, at de kunne klare optagelsesprøven, og for det andet kunne nordslesvigere med eksamen fra et kongerigsk seminarium uden videre få ansættelse i Hertugdømmerne. Det blev derfor mere og mere disse danske seminarier, der kom til at forsyne de nordslesvigske landsbyskoler med lærerkræfter. Det må tilføjes, at tilbøjeligheden til at søge til et kongerigsk seminarium ikke blev mindre af, at uddannelsen her kun varede to år mod tre år i Tønder, at kravene følgelig var mindre og bekostningen tilsvarende lavere.

Det må heller ikke glemmes, at der lige fra grundlæggelsen af de ældste og kendteste danske seminarier havde eksisteret en nøje personel kontakt mellem dem og Sønderjylland. Både Blågård, som kun spillede en ringe rolle for Nordslesvig, og Brahetrolleborg, Vesterborg og Skårup havde slesvigere blandt deres lærere. Den første leder af seminariet på Brahetrolleborg var *Johan Friedrich Oest*, en præstesøn fra Angel, andenlæreren, *Andreas Esbensen*, og syngelæreren, *Hans Hansen*, var begge født på Als. Præstegårdsseminariet i Vesterborg på Lolland var grundlagt af vestslesvigeren, biskop *Peter Outzen Boisen*. Også andenlæreren her, *Andreas Hansen*, var slesviger. Skårup seminarium på Fyn, der dimitterede særlig mange elever fra Hertugdømmerne, fordi man her kunne lære tysk, havde adskillige slesvigere i lærerstaben, bl. a. *Ivar Nielsen Meier* fra Stepping sogn og *Julius Frederik Andreas Posselt* fra Haderslev.

En særlig forbindelse var der mellem Nordslesvig og seminariet i Jelling, der blev grundlagt i 1841 med den udtrykkelige opgave at give slesvigske seminarister en uddannelse med så store tyskkundskaber, at de kunne godkendes som distriktslærere ved Nordslesvigs danske skoler.

Ialt menes ca. 550 nordslesvigere at have fået deres læreruddannelse ved kongerigske seminarier i det 19. århundredes første halvdel. Heroverfor står 178 Tønder-dimittender, født i nordslesvigske sog-

ne med dansk kirkesprog. De dansk-uddannede seminaristers overvægt øgedes fra årti til årtid. 1841–50 dimitteredes 126 nordslesvigere fra kongerigske seminarier og kun 11 fra Tønder.

En fyldestgørende opgørelse over læreransættelser i Nordslesvig eksisterer ikke, men i tiden 1821–46 blev der i generalsuperintendentens distrikt i Nordslesvig ansat 114 lærere med uddannelse fra et kongerigsk seminarium og 47 med eksamen fra Kiel eller Tønder. Tager man Tørninglen og Als og Ærø med, må det antages, at forholdet mellem de to grupper bliver som 3 til 1. I 1840'erne blev der i Nordslesvig næsten kun ansat lærere med uddannelse fra et kongerigsk seminarium, og under Treårskrigen var der kun få Tønder-seminarister tilbage ved landsdelens skoler.

Denne udvikling henimod en rent dansk lærerstand måtte nødvendigvis forurolige de kredse, for hvilke Nordslesvigs nøje samhørighed med den tyske del af Hertugdømmerne var af afgørende betydning.

I 1841, da den påbudte tyskundervisning i de nordslesvigske skoler syntes at kunne bane vejen for en reform af læreruddannelsen i tysk retning, foreslog generalsuperintendent *Callisen* derfor, at en tredjedel af seminarieeleverne i Tønder skulle stamme fra Nordslesvig og øves i at katekisere og undervise på dansk. Iøvrigt skulle de tage del i seminariets almindelige tyske undervisning. Forslaget fik i 1844 de slesvigske stænders fulde støtte, men nærmere drøftelser viste, at det ikke lod sig gennemføre i praksis. Kancelliet søgte i 1846 at skaffe gehør for et kompromisforslag, hvorefter seminariet skulle deles i en tysk og en dansk afdeling, således at den danske afdelings elever skulle have udvidet undervisning i dansk, dansk religion og dansk undervisningsfærdighed, men iøvrigt undervises på tysk sammen med de tyske elever. Dette forslag ville i sin konsekvens have ført de nordslesvigske skoler tilbage til det sproglige niveau, de stod på før de store skolereformer, da alene religionsundervisningen var det sikre danske element. Denne tankegang var tiden for længst løbet fra. Til de pædagogiske indvendinger, som i fortiden var blevet fremført mod denne tvesprogethed, føjede sig nu med langt kraftigere sangbund i den brede befolkning kravet om det danske sprogs ligeberettigelse med det tyske. Og netop i 1846, da regeringen ville basere sin helstatspolitik på en kraftig danskhed i Sønderjylland, måtte forslaget nødvendigvis afvises. Det var imidlertid et rimeligt krav, at Nordslesvig fik sit eget dansksprogede seminarium,

og i 1847 blev det besluttet at indrette det i Vonsbæk ved Haderslev fjord.

Med denne afgørelse havde slesvigholstenerne definitivt tabt slaget om den nordslesvigske skole. Dens danskhed var nu i alle henseender sikret.

IV

Det ville imidlertid være forkert at tro, at den nordslesvigske skoles udvikling hovedsagelig blev bestemt af det dansk-tyske modsætningsforhold. Realiseringen af skolelovens paragraffer og undervisningens vækst ud over dens rammer blev nødvendigvis præget af samfundsforholdene, dvs. af de økonomiske, sociale, politiske og kulturelle vilkår, under hvilke skolen skulle virke.

Disse vilkår var i tiden fra 1814 til henimod 1840 meget forskellige fra dem i tiden derefter.

Det første tidsafsnit var præget af udtalt fattigdom. Dette måtte uundgåeligt sætte dybe spor i skolens udvikling. Skolelovens bestemmelser om forbedring af lærernes økonomiske stilling kunne ikke føres ud i livet, og skolereformarbejdet gik i stå. I arkiverne er antallet af skolesager fra denne tid langt mindre end fra perioden både før og efter, og om mange skoleforhold er ingen optegnelser bevaret. Mynighederne måtte i årevis indskrænke deres aktivitet til at udarbejde lektionstabeller, udpege skoleforstandere og lignende. Først efter 1830, da den værste tid var overstået, blev en række små skoler udvidet eller nybygget i henhold til en kongelig resolution fra 1829, hvorefter alle skolestuer skulle være på mindst 4 kvadrattod pr. barn. Denne højst påkrævede forbedring kunne man takke den indbyrdes undervisning for; kommissionen i Eckenförde havde nemlig vundet gehør for sin påstand om, at metoden ikke lod sig gennemføre i overfyldte skolestuer.

De dårlige økonomiske forhold ramte ikke alene lærerne, men skolerne og undervisningens tilstand i det hele taget. Værst var nok skoleforsømmelsernes enorme omfang. »Den skyldes, skrev provst *Paulsen* i Åbenrå i 1818, at den plagede landmand i vore egne ligger under en frygteligt tiltagende forarmelse. Han er fri af navn, men i virkeligheden livegen, idet han ved det hårdeste arbejde næppe kan erhverve nok til at svare de kongelige afgifter. Dette tvinger ham til at holde sine børn til arbejdet for det daglige brød lige fra den spædeste alder, sikkert ofte med vemodigt hjerte, og det fremkalder

skoleforsømmelser, hvis følge er en intellektuel og, frygter jeg, moralsk barbarisering, som får enhver redelig fædrelandsven til at se ud i fremtiden med bekymring.« Forsømmelserne nåede op på højder, som man ikke havde kendt i de sidste hundrede år, og det var umuligt at komme dem til livs med bøder eller fængselsstraffe. Så sent som i 1830 hed det i en indberetning fra visatorerne i Åbenrå om provstiets skoleforhold, at en lærer måtte prise sig lykkelig, hvis der mødte en tredjedel af eleverne.

Under disse forhold er det forståeligt, at undervisningen i almindelighed indskrænkede sig til religion og den ringe viden, der kunne erhverves ved hjælp af tabellerne for den indbyrdes undervisning. Redaktør Jens Jessens fader, *Hans Møller Jessen*, der var en meget dygtig lærer, skrev i 1839 om sin skole i Genner: »Da det efter min ringe formening ej alene er af ingen nytte, men endog til skade for undervisningen i almindelighed at bebyrde børn, der nyder så ringe skolegang, med alt for mange læregenstande, da jeg ej synes, at vore landsbyskoler, formedelt den ustadige skolegang, står på et trin, at der med nytte kan meddeles systematisk undervisning i sjæle- og sundhedslære, naturlære, naturhistorie, geometri og fædrenelandshistorie (enkelte børn gør herfra en undtagelse) ligesom disse genstande ej heller er absolut nødvendige til opnåelse af landsbyskolernes øjemed, så har jeg kun lejlighedsvis givet undervisning i ovennævnte læregenstande.«

Til disse røster, der samler sig til et énstemmigt kor, kunne føjes en lang række veklager over befolkningens demoralisering, dens sløvhed og drikfældighed. Forudsat, at disse påstande er sande, er forklaringen alt for let at finde. Det er derimod langt vanskeligere at give en forklaring på at præsternes store flertal lod stå til overfor alle disse misforhold på skolens område. Til trods for, at de var lige så rationalistiske, som de havde været i deres ungdom eller som deres forgængere havde været, synes den gamle ildhu for oplysningens forbedring helt at være forsvundet i geistligheden. Man finder nu sjældent en rationalistisk præst, for hvem skoleundervisningen er en hjertesag. Præsterne er ikke længere befolkningens foregangsmænd.

Jeg kan eksempelvis henvise til provst *Paulsen* i Åbenrå, der tør betegnes som rationalismens førende skikkelse i Nordslesvig. Da regeringen i Slesvig i 1832 mente, at udgivelsen af et tidsskrift for kirke- og skolevæsen var en god idé og bad ham udtale sig herom, svarede Paulsen, at han nærede frygt for, at det intenderede ugeblad var et

udslag af den illusion, at statens såvel som kirkens vel kunne findes eller i hvert fald fremmes ved at ophidse folket. Man ønskede at gøre folket til voldgiftsdommer, skrev han, og at tilvejebringe en reformation af kirken og skolen udefra og indad. Han kunne derfor kun gå med til et skrift, der skulle udkomme kvartalsvis eller ubestemt, og hvori fagfolk skulle drøfte de pågældende problemer.

Fra 1830'ernes midte kan man konstatere en markant forbedring af landsbyskolens niveau, en fremgang, der begynder mod øst og i løbet af en lille halv snes år breder sig mod vest. Omsvinget hænger givetvis sammen med en stigende velstand i befolkningen, men det er ikke kun af økonomisk art. Hånd i hånd med den materielle fremgang går der en folkerejsning, der dels viser sig som en national opvågning, for at bruge et velkendt udtryk, men også som en kamp for at opnå politisk indflydelse og åndelig frihed. Mangfoldige samtidige røster peger på en evident forbedring af den intellektuelle og moralske standard.

Et par citater vil vise, hvor kraftigt omsvinget var, og hvor stærkt det blev følt af dem, der oplevede det:

I 1836 indberettede den kendte degn *Anders Kloster* i Sommersted blandt andet følgende om situationen i sit distrikt: »Med undtagelse af nogle enkelte dannede familier er skoledistriktets beboere i almindelighed uvidende og ukultiverede i deres kundskab, og deres følelse for sand kristendom er såre liden; men deres hang til det mystiske og til overtro er desto større. Endskønt svir og sværm i de senere åringer har meget aftaget iblandt dem, så er dog mange endnu tilbøjelige til denne fordærlige last. De fleste forældre har kun liden sans for deres børns opdragelse og dannelse og er ganske ligegyldige og uskønsomme mod deres børns lærere. Skolegangen anses af mange forældre blot som en tvangsplicht.«

Ved visitatsen i 1842, seks år senere, bedømte Kloster forholdet til skolen på en helt anden måde. Han tog udtrykkeligt afstand fra den skildring, han havde givet i 1836 og skrev: »De fleste forældre sender nu deres børn, uden tvang, flittigt til skole, hvilket ligefrem har sin grund deri, at børnene *vil* til skole og kappes med hverandre om fremgang i kundskaber.«

Den samme vurdering af udviklingen kommer til orde i mangfoldige andre udtalelser fra alle egne af Nordslesvig. Fra generalvisitatsen i Tønder provsti 1847 hedder det fra en hel række skoler, at skolebe-

søget er meget forbedret og næsten er regelmæssigt. Den unge lærer *Nielsen* ved skolen for Bajstrup og Stoltelund i det fattige sogn Tinglev, skrev f. eks. at »Tidsånden efterhånden mere og mere vækker almindelig sans for oplysning, drager også de simpleste folkeklasser mere og mere frem af det materielle liv, der hidtil med så stærke bånd har fængslet dem og opslugt det ædlere menneske.«

Skolen var altså i fyrreerne inde i en kraftig udvikling. Situationen minder i mange henseender om oplysningstidens bedste år. Der foregår en ivrig debat om skolens forhold, den indbyrdes undervisning er på retur, og læseböger vinder indpas. Undervisningen varetages af en seminarieuddannet og respekteret lærerstand, og forældrene slutter op om skolens arbejde.

På ét vigtigt punkt er der imidlertid en klar forskel mellem skolevæsenet i oplysningstiden og i den folkelige opvågnens tid i 1840'erne. I modsætning til tiden før 1807 tager gejstligheden ikke ledende del i røret omkring skolen; de repræsenterer tværtimod et reaktionært element. En fremragende kirkemand som provst *Rehloff* i Åbenrå modsatte sig lige til 1846 indførelsen af læseböger i sit provsti og gjorde først en indrømmelse, da kongen havde klaget over denne mangel. Indrømmelsen bestod i, at man i stedet for *Birchs* læsebog, som man anså for at være for dyr, lod udgive en oversættelse af den *Calw'ske* bibelhistorie. Det er sandsynligt, at *Rehloff* i sin politiske fanatisme har villet holde en kongerigsk bog ude fra skolerne, men den rette forklaring på, at præsterne i denne grotid ikke stillede sig i spidsen for skoleforbedringerne, er sikkert sammensat: de tyskuddannede præster kom af nationalpolitiske grunde til at stå deres sognebørn fjernere end deres forgængere havde gjort og kunne ikke med fuldt hjerte få sig til at deltage i reformer, der måtte fjerne skolen endnu mere fra den tyske del af Hertugdømmerne; men formodentlig har det spillet en endnu større rolle, at den nu fremherskende ortodokse kirkeretning gav sig udslag i, at præsternes interesse for skolen alene gjaldt religionsundervisningen.

Denne indstilling måtte svække kirkens mulighed for at præge skolen, især da det i 1840'erne blev tydeligt, at tendensen gik i retning af skolens frigørelse fra kirkens gamle lederskab. Lærerne begyndte at kræve ret til at øve indflydelse på skolens forhold. En hel række af de nordslesvigske skoleböger blev skrevet af lokale lærere. De gamle tyske regnebøger forsvandt nu definitivt, og i deres sted brugte de

danskuddannede lærere den haderslevske degn Nissens regnebog, der kom i oplag efter oplag. Det var ligeledes lærerne, der optog debatten om skolens problemer på de såkaldte lærerkonferencer, der fra 1830'ernes midte opstod i hvert provsti. Disse drøftelser fik efterhånden et politisk præg.

Også i spørgsmål, der havde forbindelse med skolens forhold, kunne man lejlighedsvis få et anseligt antal lærere til at udtale sig. I 1843 underskrev således en række lærere fra Haderslev provsti en protest i anledning af, at man i indbydelsen til tegning af aktier i Rødding højskole havde skrevet, at børnene ikke kunne lære nok i skolen, og i 1844 protesterede 36 lærere fra samme provsti mod tyskundervisningen i skolerne.

V

Man kan ikke forlade den nordslesvigske skoles historie i denne periode uden at komme ind på spørgsmålet om, hvorvidt den nordslesvigske skole har påvirket eller muligvis betinget den nationale udvikling? Der kan her ikke blive tale om at fremsætte en velbegrundet og veldokumenteret hypotese om dette overordentlig vanskelige og iøvrigt også temmelig uudforskede problem, og jeg kan kun ganske kort delagtiggøre Dem i de tanker, jeg har gjort mig herom.

Der er da først og fremmest intet, der tyder på, at lærere uden for byerne har søgt at påvirke børnene til stillingtagen i den dansk-tyske strid, og det må anses for en stor sjældenhed, når en lærer søgte at gøre sig gældende i det politiske liv.

Ganske vist har degn *Kloster* fra Sommersted og degn *Bekker* fra Gammel Haderslev holdt taler på Skamlingsbanken, men de repræsenterer den undtagelse, der bekræfter reglen. Den slesvigske Forening, de dansksindedes organisation, talte meget få lærere blandt sine medlemmer.

Denne tilbageholdenhed skyldtes på ingen måde, at lærerne havde tilsluttet sig den statsfjendtlige slesvigholstenske bevægelse. Den står derimod, så vidt jeg kan se, i forbindelse med den beskedne plads, læreren som regel indtog i landsbysamfundet, med hans afhængighed af præst og provst, og med den indgroede respekt for øvrigheden, som han havde fået indprentet i skolen, fået gentaget og underbygget på seminariet, og som præsten siden gjorde sit bedste for at vedligeholde.

Endnu i 1840'erne var lærerstanden i Nordslesvig i sin helhed ikke nået ud over det ydmyge almuestandpunkt over for tidens problemer, som bønderne var ved at forlade. De fleste lærere vovede ikke at lukke munden op, når der blev drøftet politik.

Til denne placering i samfundet svarede, at den danske bevægelse lagde ringe vægt på lærernes medvirken. Hverken Kochs Dannevirke i Haderslev eller Fischers ugeblad i Åbenrå ofrede mange ord på skoleforholdene eller lærerstanden. Først i 1840'ernes anden halvdel forandrer holdningen sig noget. Dannevirke skrev i 1845: »I landsby-skolelærerne er der begyndt at komme en højere og sundere ånd. Hvad der rører sig i den slesvigske bondestand, er gået over i disse, som står den nærmest.«

Denne forklaring er sikkert den rigtige. Det er ikke skolen, der skabte det folkelige og nationale røre; det var bondestanden, der bandede nye veje og trak lærerne med sig.

Hvor langt var denne proces nået ved slutningen af den periode, jeg taler om? Oprøret og krigen førte med sig, at mange lærere blev tvunget til at tage standpunkt i striden. Fra Sundeved flygtede degnene i Nybøl og Ullerup over til Als, fra Løjt, Sønderballe og Vonsbæk flygtede andre lærere, der havde opretholdt forbindelse med danske flådestyrker.

Man tager imidlertid fejl, hvis man heraf vil slutte, at lærerne i almindelighed ønskede at virke for den danske sag. I Åbenrå og Tønder provstier, hvor myndighederne var kendt for at være tysksindede, har en del sikkert stillet sig som degnesubstituten i Rise, som i 1849 skrev i en ansøgning: »Hvad mine politiske anskuelser angår, da har jeg altid anset det for temmelig ligegyldigt for det offentlige, hvad jeg og mine lige troede i denne sag. Da jeg erfarede, at en stor del af de mænd i de højere kredse, hvilke jeg hidindtil havde agtet som retskafne og sande kristne, holdt med det tyske parti, troede jeg i førstningen at burde gå med dem.«

En sådan stillingtagen er imidlertid ikke karakteristisk for lærernes store flertal. Det ved man, fordi både de slesvigholstenske og de danske myndigheder i henholdsvis 1848 og 1851 søgte at få lærerne i flere provstier til at røbe deres holdning til begivenhederne ved at lade dem besvare spørgsmål om en lærers rette holdning under krig, til oprøret og til kongen. De ca. 100 besvarelser giver et godt indtryk af lærernes indstilling til øvrigheden og til det politiske liv.

De fleste holder på, at en lærer skal passe sit kald og holde sig uden for politik. Kongen er som al øvrighed indsat af Gud. Oprør skyldes djævelens tilskyndelse; befolkningen skal adlyde og overlade politik til de dertil kaldede personer. Langt færre, og da især unge lærere, er dog af en anden mening. Som eksempel skal jeg citere, hvad degn *Th. Aggesen* i Vonsild og hans søn, elementærlærer *Aage Johannes Aggesen*, skrev i deres besvarelser. Degnen svarede, at man efter Guds befaling skal vise lydighed og troskab mod konge og fædreland. »Sådanne som indlader sig alt for meget i, hvad man kalder det politiske, gør han (dvs. læreren) opmærksom på, at det tilkommer ikke lægmænd at dømme om landets bestyrelse og regering ... Han bør stedse bidrage og opmuntre til orden og rolighed«. Den unge Aggesen skriver derimod: »Den samvittighedsfulde og dansksindede lærer må være et redskab til at oplade ungdommens sind for den udvikling, som fædrelandets gode ånd fordrer. Især i den senere tids periode kræver folkeånden at opvække børnenes øre og sans for deres fædres sprog«. Som et middel til at fremkalde den rette ånd hos børnene nævner flere af de ældre Mallings »Store og gode handlinger«, hvori man finder »mange eksempler på kække mænd af danske og norske, der viste konge- og fædrelandskærlighed«. For de unge lærere har patriotiske sange indtaget Mallings plads. »Der er intet, som mere udvikler national ånd og vækker begejstring for konge og fødeland end poesi og sang«, hedder det.

Jeg kan altså ikke se andet, end at skolens direkte betydning for den nationale opvågnen i Nordslesvig har været ganske sekundær.

Langt sværere er det at tage stilling til spørgsmålet om, hvad betydning den dansksprogede skole i Nordslesvig har haft for bevarelsen af dansk sprog og nationalitet i denne landsdel. Ingen kan være i tvivl om, at det har spillet en meget stor rolle, at børnene lærte at læse dansk og at synge danske salmer i skolen, men spørgsmålet er, om ikke kirken med sin urokkede autoritet langt snarere var den afgørende konserverende faktor. Dertil kommer spørgsmålet om den betydning, der skal tillægges demografiske forhold, økonomiske forbindelser og statens magt. I et forsøg på at udrede disse tråde må man endvidere inddrage Sydslesvig, fordi grundlaget for den åndelige udvikling i Sønderjylland indtil 1840 var ganske den samme nord og syd for den nuværende grænse med den ene og store undtagelse, at kirke- og skolesproget var dansk i Nordslesvig og tysk i Sydslesvig.

Besvarelse af disse og mange andre spørgsmål vedrørende den sønderjyske skolehistorie vil kræve et meget brydsomt arbejde. Man tør imidlertid tro på, at problemerne vil blive taget op, fordi Sønderjyllands historie også på skolens område har sin særlige tilknytning i de almenhistoriske perspektiver, som arbejdet med denne dansk-tyske landsdels lokalhistorie giver.